

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

också skillnaden mellan pikturen i diktutkast, genomförda dikter, brevkoncept, utskrivna brev etc. Med rätta har hon så långt möjligt undvikit brev vid sammanställandet av mall och experimentprov – i breven söker Birger Sjöberg vanligen göra sin piktur läslig för mottagaren; manuskripten före renskrivningen behöver han däremot endast själv kunna tolka. Stavningen som dateringshjälp i Sjöbergs fall tror jag däremot Norlén undervärderar. Det är sant, att den är nyckfull med många återfall sedan han övergått till nystavning 1926, men jag undrar om inte en närmare metodisk granskning skulle kunna ge resultat.

Ett viktigt kapitel i boken har Norlén ägnat de pappersorter av många skilda slag, som Birger Sjöbergs manuskriptsamling uppvisar – olikheterna till stor del betingade av hans arbete på en tidning, som försåg sina anställda med pappersblock av olika typ, växlande år från år. Här finns givetvis ett stöd för datering: har man ett par manus med datum angivet (eller möjligt att sluta sig till) är det åtminstone sannolikt att papper av samma slag kan dateras till samma period. För den uppgift jag själv sysslat med under ett par år: att rekonstruera skingrade manuskript, spelar givetvis pappersorterna en stor roll, inte minst eftersom samma motiv ofta föreligger i skilda varianter. (Min rekonstruktion av motivet »Borddansen», redovisad i min uppsats »Arvet från Birger Sjöberg», bygger delvis på mätning av papperet i två av manus-varianterna).

Lektor Norlén delar upp pappersorterna i grupper (nummerade med bokstäver från A till Ö, delvis med underavdelningar), beskriver dem noga, anger den period då gruppen tycks ha varit aktuell, ger exempel på manus där den förekommer etc. Själv har jag anteckningar av analog art från mina forskningar i Birger Sjöbergs samling under 50-talet. Så långt jag kunnat finna, är hennes uppgifter i huvudsak tillförlitliga.

Något som jag däremot icke kan yttra mig om är Wallners hävdande, att den dateringsmetod som han i boken utvecklar (»en systematiserad metod för utvärdering av signifikanta handstilsvariabler») kan tillämpas även på andra pikturer än Birger Sjöbergs. Går detta att genomföra – även internationellt! – är den självfallet ytterst betydelsefull och bör i varje fall noggrant prövas. Rimligtvis blir emellertid detta en uppgift för handstilsxperten.

Sedd ur Birger Sjöberg-forskningens perspektiv innebär Norléns och Wallners bok en intressant spelöppning. De använder i sin underrubrik uttrycket »dateringsexperiment», och detta är väl det rätta ordet – ett experiment som lockar till fortsatt forskning, men vars betydelse det ännu är för tidigt att profetera om. Man vill se metoden

tillämpad med en bredare mall och med ett rikare antal manus att kronologiskt söka placera. En dylik undersökning antydes också i författarnas planer.

För egen del vill jag se resultatet av detta, innan jag vågar säga mera än det nyss anförda. Gärna skulle jag också vilja pröva Wallners handstilsvariabler en ganska lång tid framåt i den genomgång av Birger Sjöbergs manuskript som jag nu sysslar med. Jag har i skrivande stund samlade både instämmanden och invändningar, men hela frågan är så viktig, att jag vill grunda mina omdömen fastare innan jag återvänder till ämnet.

Gunnar Axberger

Datorn i humanistisk forskning

Datorn i humanistisk forskning har ett par decennier på nacken och det är nu möjligt att få lite perspektiv på utvecklingen. Man tycker sig kunna urskilja tre olika etapper. Under 50-talet arbetade en handfull pionjärer tämligen isolerade och obemärkta. Början av 60-talet kom med ett starkt expansivt skede. Antalet forskare som tagit datorn till hjälp började kunna räknas i hundratal och de blev uppmärksammade av såväl kolleger som en bredare allmänhet. Det nya hjälpmedlet möttes med antingen skepsis eller entusiasm liksom andra teknologiska innovationer. Entusiasterna kunde med all rätt peka på avsevärda framsteg inom vissa områden, men man hyste också på många håll överdrivna förhoppningar om vad som var möjligt att göra med det nya hjälpmedlet. Skeptikerna var naturligtvis till en del tämligen okunniga och onyanserade motståndare till datorn som sådan. Men många menade med rätta att användningsområdena måste bli begränsade och att framstegen många gånger inte stod och väntade bakom hörnet.

Efter det expansiva skedet har en konsolidering skett under 60-talets slut och 70-talets början. Den har bl. a. utmärkts av att man slutit sig samman i projektgrupper eller bildat särskilda institut för datorbaserad forskning. Ett flertal internationella konferenser har hållits och forskningsresultat har presenterats i en rad antologier. Det första stora symposiet för språk- och litteraturforskare hölls i New York 1964 och föredragen därifrån finns samlade i *Literary data processing conference* (New York 1964). Andra antologier av intresse som kom under 60-talet är *The computer and literary style* (Kent, Ohio 1966), *Computers in humanistic research* (Englewood Cliffs 1967), *Automated language processing* (London & Sydney 1967) och *Les machines dans la linguistique* (Prague 1968).

Ett annat tecken på att många forskare uppenbarligen anser att datorn kommit för att stanna i humanistisk forskning är tillkomsten av flera specialtidskrifter. Främst måste man nämna den omfattande *Computers and the humanities* (New York 1966 ff.) som är oundgänglig för den som vill hålla sig à jour med utvecklingen. För den språk- och litteraturintresserade finns det också anledning att konsultera *Revue: Organisation internationale pour l'étude des langues anciennes par ordinateur* (Liège 1965 ff.), *Beiträge zur Linguistik und Informationsverarbeitung* (München & Wien 1966 ff.), *Computer studies in the humanities and verbal behavior* (The Hague 1968 ff.) och den stencilerade *Calculi* (Dartmouth 1967 ff.).

Den allra senaste utvecklingen under konsolideringskedet kan man studera i tre innehållsrika antologier. År 1970 hölls ett symposium i Cambridge med deltagare från fr. a. England och tyngdpunkten lagd på datoranalys av litterära texter. Föredragen därifrån har i utvidgad form samlats i *The computer in literary and linguistic research*, ed. by R. A. Wisbey (Cambridge University Press, Cambridge 1971). Samma år samlades främst västtyska forskare i Aachen för att dryfta databehandlingens relevans för litteraturvetenskapen. Inläggen kan man studera i *Literatur und Datenverarbeitung*, hgg. von H. Schanze (Niemeyer, Tübingen 1972). Cambridgesymposiet följdes 1972 av »Second symposium on the use of computers in literary research» i Edinburgh med hundratalet deltagare från olika länder. Tjugosex av föredragen har samlats i *The computer and literary studies*, ed. by A. J. Aitken, R. W. Bailey, N. Hamilton-Smith (Edinburgh University Press, Edinburgh 1973).

Datorn är Den Stora Räknaren och Den Stora Excerptisten. Den uppträder i båda dessa roller i de tre antologierna. När det gäller att lösa rent matematiska uppgifter är datorn oöverträffad och oundgänglig. Med dess hjälp kan man nu lätt lösa uppgifter som tidigare var avskräckande arbetskrävande. Som exempel kan man nämna Werner Müllers stilundersökning i den tyska antologin. Grundmaterialet utgörs där av 760 sambandsberäkningar. Datorn utför dessa på några minuter medan en räkning för hand skulle ta veckor i anspråk. För den kvantitativt arbetande forskaren har datorn inneburit en mindre revolution. Detta diskuteras mycket litet i antologibidragen men finns där som en viktig förutsättning.

Desto mer diskuteras olika problem i samband med excerptering av texter. Datorns uppgifter är att lagra stora textmängder, söka igenom dem för att lokalisera textelement och därefter sortera, klassificera och kanske räkna elementen. Man har utvecklat allt mer sofistikerade metoder för dessa

uppgifter och därmed infört allt mer av analys i själva excerpteringen. Ett exempel kan man hämta från det lexikologiska fältet. Arbetet med konkordanser, index och olika sorters ordböcker bedrevs i dataålderns början på enklaste sätt. Maskinen fick arbeta med ordformer utan hänsyn till böjning och homografi. På senare år har man däremot lagt ner mycket tid och kraft på att utarbeta metoder för automatisk lemmatisering. Ett annat exempel är från en attributionsundersökning (Michaelson & Morton i *The computer and literary studies* 1973). Försök till författarbestämningar har länge gjorts på basis av olika elements frekvenser. Michaelson och Morton har låtit datorn inte bara ge svar på frågan Hur ofta uppträder elementen? utan också Var i satsen uppträder de? och Hur ofta uppträder de i olika positioner?

Energiska framstötter görs för närvarande inom innehållsanalysen och det har satt sina spår i antologierna. Kanske främst Edinburghvolymen som ägnar ett helt avsnitt åt »thematic analysis». Angreppssätten är mycket likartade i de olika uppsatserna. Man går tillbaka på språkforskaren J. R. Firths begrepp »collocation», en beteckning för olika ords benägenhet att uppträda tillsammans i en text. Detta tämligen vaga begrepp ges en mer precis bestämning som gör det möjligt att på olika sätt mäta sambandet mellan ord. På så vis blir det möjligt att teckna mycket invecklade lexikaliska fält. Som en av författarna påpekar var »collocation» ett ur empirisk synpunkt tämligen oanvändbart begrepp innan datorn kom. Först med datorhjälp har det varit genomförbart att gå igenom så stora textmängder som behövs för att det ska vara möjligt att säga något intressant om lexikaliska fält.

En fråga som diskuteras i flera bidrag är textarkivens status. Vi får alltfler texter tillgängliga för databehandling. Hur ska dessa arkiverade texter se ut och behandlas? Många vill ha texterna så rena som möjligt, dvs. fria från varje bearbetning. Men vilken text ska man välja om man har mer än en utgåva? Och vilka hänvisningskoder, variantuppgifter osv. är absolut nödvändiga? Det finns ännu ingen enhetlig praxis och det kan bli ett hot mot textarkivens användbarhet i framtiden.

Ett närliggande problem är hur mycket av olika dataanalyser man ska ha enbart i maskinläsbar form och hur mycket som bör publiceras i böcker och liknande. Det finns två grupper med diametralt olika uppfattningar. Den ena hävdar att det är onödigt att publicera en mängd mer eller mindre långtgående analyser av texter. Det är bättre och billigare att ha texter lagrade i maskinläsbar form tillsammans med program för olika uppgifter. Så snart en forskare har ett problem,

ska han ha möjlighet att få skraddarsydda uppgifter från datacentralen. Den andra gruppen invänder att detta är en tungrodd rutin. Boken, inte magnettpan, är det flexiblaste instrumentet. De två uppfattningarna behöver inte utsluta varandra. Vi behöver t. ex. konkordanser, index och ordböcker som kan få stor spridning och användas av många forskare. Men det behöver inte utsluta att textarkiven måste stå beredda ta emot forskare med specialproblem.

När ett forskningsområde utvecklas äger så småningom en mer eller mindre stark specialisering rum. Detta gäller även datamaskinell språk- och litteraturforskning. Man ser det tydligt när man jämför de tre senaste antologierna med tidigare. Specialiseringen är säkert nödvändig, men det kan inte hjälpas att flera uppsatser ter sig tämligen triviala och ännu fler synnerligen intrikata. För den som är intresserad av lexicografi, textkritik, metrik, författarbestämning, stilforskning eller tematisk innehållsanalys har dessa volymer ändå en hel del att bjuda.

Jan Thavenius

Press och litteratur

Vid Avdelningen för pressforskning vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund sysslas inte enbart med det omfattande registreringsarbetet för Svenskt pressregister, vilket hittills resulterat i tre volymer som täcker åren 1880–1894 (1967–1974). Sedan 1972 utger man också tillsammans med moderinstitutionen skriftserien *Press & Litteratur*, vilken innehåller företrädesvis mindre bidrag av litteratur- och pressvetenskaplig karaktär. Tre nummer har hittills (1974) publicerats: 1. *Norrköpings Tidningar 1880–98, en innehållsanalytisk pilotstudie* (1972), 2. *Åtta presshistoriska studier* (1974) och 3. *1800-talets julpublikationer som litterärt forum* (1973).

Författarna till dessa sammanlagt 10 uppsatser tillhör eller har tillhört den litteraturvetenskapliga institutionen i Lund. Eldsjälarna vid pressforskningsavdelningen och bakom skriftserien är Per Rydén och Ingemar Oscarsson, vilka står dels som redaktörer och dels som författare till metodstudien i seriens första nummer. De bidrar dessutom med varsin uppsats i det andra numret, vilket f. ö. – av både uppsatsernas omfång och skiftande kvalitet att döma – uppenbarligen har trebetrygsförfattare (eller motsvarande i det nya systemet) som bidragsgivare. Mats Bramstång har skrivit om julpublikationerna.

De 10 uppsatserna utgör en brokig samling av ämnen, problemställningar och metoder av huvudsakligen traditionell litteraturvetenskaplig art. Den gemensamma nämnaren är behandlingen av

kontaktpunkter av något slag mellan press och skönlitteratur. Flertalet av studierna är tidsmässigt knutna till den period pressregistret omfattar. Här behandlas skönlitteraturen närliggande pressgenrer i »En afdelning för sig med strängt afmätta gränslinier». Om feuilletonen ('följetongen') i några europeiska länders press, främst under 1800-talet» (I. Oscarsson), »Det svenska tidningskåseriet 1850–1900» (A. Ericsson) och »Oscar Leveretin, krönikör». En kort episod i en kortlivad tidning» (P. Rydén). Undersökningar görs av »Presentation och värdering av litteratur i Social-Demokraten och Vårt Land år 1887» (B. Göransson), »Annonseringen av skönlitteratur i dagspressen bokhösten 1880» (H. Thorsell) och »1800-talets julpublikationer som litterärt forum» (M. Bramstång). I en studie ges en föreställning om »Litterärt utlandsklimat under 1800-talet. Några anteckningar om recensioner av engelsk, fransk och tysk litteratur» (C.-G. Holmberg). Traditionella komparationer mellan verklighet och fiktion utförs i »Ivar Lo-Johanssons Journalisten. Tidningsvärlden och dess verklighetsbakgrund» (C.-G. Evenäs) och »Jonas och drakarna. En studie av Sigfrid Siwertz' roman och den bakomliggande pressverkligheten» (J. Smith).

Utvecklandet av användbara och relevanta kvantitativa metoder är en viktig uppgift inom pressforskningen. På detta område görs förtjänstfulla framsteg i några av uppsatserna. Det gäller framför allt den innehållsanalytiska metodstudien av Norrköpings Tidningar 1880–98. Oscarsson-Rydén prövar här en kvantitativ innehållsanalytisk metodik på en landsortstidning i syfte att ge en referensram till den stora mängden kvantitativa uppgifter som redovisas i pressregistret, där landets äldsta provinstitidning inte ingår. Detta uttalande, en smula besynnerliga, primära syfte med undersökningen är dock av ringa intresse. Betydligt mer intressant och den egentliga avsikten är tillämpningen av den kvantitativa innehållsanalysen, som här mig vederligt används i metodiskt mer medveten form för första gången i den inhemska litteraturforskningen.

Till förtjänsterna i studien hör den noggranna presentationen av statistiskt säkerställda urvalsförfaranden och reliabilitetsprövningar, vilka är viktiga delar av tekniken och utan vilka metoden inte egentligen kan sägas ha något berättigande. Där emot kan invändningar resas mot kategoriindelningen, som bl. a. rymmer anakronismer beträffande avgränsningen av den undersökta tidningens kulturmaterial. Författarna tycks vara medvetna om detta, men har märkligt nog bortsett från problemet i deras strävan att konstruera innehållskategorier av generell giltighet, applicerbara även på modernare pressmaterial än det här aktuella. Det förtjänar att i detta sammanhang påpeka en upp-